

Ősök és utódok egy zsinagógai közösség rituális életének tükrében

A „közös idő”

Néhány nappal ezelőtt, 2013. szeptember 4-én este a zsinagógákban egy, a polgári időszámítástól eltérő időben találta magát a látogató. A zsinagógákban összegyűlt emberek számára ez a nap nem egy szokványos szeptember este volt, hanem a világ teremtésétől kezdve számolt 5774. év első napja.

Ros hásaná napján, a zsidó újévkor az emberek így köszönnek el egymástól: „L’sáná tová”, „Jó ismétlést!”

Az „év” (sáná) szó gyöke azt jelenti: „ismételni”. Az „ismétlés” szó többek között arra utal, hogy az újév nem valami váratlan, értelmezhetetlen, ismeretlen időt jelöl, hanem az idő jól ismert, tapasztalt ismétlődésének egy újabb szakaszát jelenti.

Az esztendő fordulója a zsinagógai naptárban az évkezdet visszatérésének napja. Az év kezdetének megnevezései között találjuk a „visszatérés” vagy a „fordulat”, „kör”, „körjárat”-ot is jelentő héber szavakat is. (Boman 1998, 114)

A ros hásaná ünnepének második napján az „ismétlődésnek” újabb jelentéstartalmával is találkozhatunk. Az ünnepen felolvasásra kerül – a rabbikus-rituális előírásokat követve – az „Ákédát Jichák”, az „Izsák megkötözése” elnevezésű tórai szakasz. A jól ismert történet Ábrahámnak, a zsidóság ősatyjának legnagyobb próbatételéről számol be. Az Örökkévaló azt kívánta Ábrahám-tól, hogy áldozza fel neki a fiát, Izsákot. Ábrahám elfogadva Isten akaratát, megkötözte és az oltárra fektette fiát, ám mielőtt lesújtott volna rá késével, az Örökkévaló megakadályozta ebben, egy kost küldve Ábrahámnak áldozatul a fiú helyett (1Móz 22,1–14). Ennek a kosnak a szarvából készül a zsidó vallási tradíció szerint az első sófár (kürt), amely ezáltal a megszabadulás és szabadság jelentését is magában foglalja. A sófár az újévi ünnepkör közpon-

ti eleme, mint a bűnbánat, a bűnbocsánat, valamint a személyes és kollektív megváltás szimbóluma.

Az „Ákédát Jichák” történet nem csupán egy múltbeli eseményről szóló narratíva. A rituális életben újra és újra átélhetővé teszi Ábrahám tettének drámáját. Az új esztendőben hozott döntések alapja, a meghozandó áldozatok és Isten megszabadítása, azaz az újévi rítus során ismétlődő jelentéstartalmak, szakrális üzenetek, minták lényege fejeződik ki ebben a történetben.

Az „Ákédát Jichák” pillanata a rítus után sem válik múlttá, jelene ismétlődően átélhető lesz a mindennapok során is. Ehhez kapcsolódik a judaizmus időfelfogásának meghatározó jelentéstartalma, amely szerint az ősök és az utódok ideje egy esszenciálisan közös időben és ismétlődően zajlik a világ teremtésétől kezdve a tapasztalható világ és idő végéig.

Izsák történeténél maradva, a bibliai ősatya életének egyik későbbi eseménye (Abimelek király elküldi Izsákot országából a következő kijelentéssel: „Menj el tőlünk, mert sokkal hatalmasabb vagy, mint mi” – 1Móz 26,16) kapcsán a következő írásmagyarázati tanítást olvashatjuk: „Az ősatya gazdagodása irigységet kelt szomszédai között. A mai antiszemitizmus is általában irigységből fakad, bizonyítja a rabbinikus mondás igazát: »ami az ősatyákkal történt, megismétlődik utódaik életében.«” (Ber. Rabba LXXXIV, 6-Hertz 1984, I, 224)

Az idézett talmudi kijelentés, az ősatyák által megélt idő és események ismétlődése tehát nem csupán a szakrális és erkölcsi jelentéstartalmakra utal, hanem *értelmezhetővé* teszi az utódok idejének, az utódok által megélt események jelentéseit is.

Az általam kutatott budapesti, Bethlen téri zsinagóga közösségének tagjai közül többen a holokausztot Izsák áldozatához hasonlították. Egyik beszélgetőtársam – az izraeli médiát idézve – Jichák Rabin meggyilkolását értelmezte „Ákédát Jichákként”. Más beszélgetőtársaim életük nehezebb szakaszait hasonlították Izsák történetéhez, ahogy más ősatyák és ősanák, bibliai alakok életével is gyakran húznak párhuzamot, többször utalva azonosulásukra a tórai-bibliai személyekkel. (Papp 2004, 112–113)

A „közös-állandó” időre példák a zsinagógai életben (az örömnépepekhez hasonlóan) a múlt tragikus eseményeinek rituális megisméltései is. Érzékletes példáját nyújtja mindennek a tisá beáv rítusa.

A tisá beáv a második jeruzsálemi Szentély pusztulásának emléknapja. A tisá beáv napján a megemlékezés résztvevői a jom kippurhoz hasonlóan egész nap böjtölnek. Tilos ilyenkor – többek között – az evés, ivás, fürdés, testápolás, bőrcipő viselése, a szexuális élet, de még az imaszíj, imakendő viselése is. A reggeli istentiszteleten pedig a dicséző imádságok is elmaradnak. A jeruzsálemi Szentély elpusztulása, az Örökkévaló által adott minták alapján épült, és az isteni jelenlét szimbolikus otthonát jelentő szakrális épület lerombolása a judaizmus történetének egyik

leggyászosabb eseménye. Ennek jelentőségét és mélységét teszik átélhetővé a böjt és a rituális cselekmények tisá beáv napján.

Ezzel együtt tisá beáv napja (a zsinagógai naptár szerint áv hó 9-én) a zsidó történelem további tragikus eseményeinek idejét is jelöli:

A hagyomány emlékezete szerint ezen a napon esett el Betár a Bar Kochba felkelés során, ekkor űzték ki a zsidókat Spanyolországból a 15. század végén, ahogy ezen a napon tört ki az első világháború is.

Tisá beáv böjtnapja ennek megfelelően nem csupán egy tragikus esemény emléke, hanem a múlt visszatérő tragédiáinak értelmezési kerete is. A rituális gyakorlat során átélhető tragikus esemény ezáltal teszi lehetővé az ősökkel való egy időben lakozás képességének kialakítását és elmélyítését. Ennek köszönhetően a múlt egyéb, későbbi eseményei csakúgy, mint a jelen vagy a jövő történései is dekódolhatóvá, érthetővé, átélhetővé válnak, azáltal, ahogyan az ősök és az utódok közös ideje egy ritmusba rendeződik.

Felmerül azonban a kérdés, hogyan és miért olyan fontos ennek a „közös időritmusnak” a létezése a judaizmusban? Miért élük át újra és újra az ősök idejét egy zsinagóga tagjai, és hogyan segíti őket mindez az „időhöz” és a „történelemhez” való adaptálódás törekvésében? Mit jelent mindez egy adott mikroközösség tagjai számára?

A következő esettanulmányban ezekre a kérdésekre próbálok meg néhány példa segítségével válaszlehetőségekkel szolgálni.

Az idő szakrális ritmusa

A judaizmus időfelfogása szerint az ember által megtapasztalható idő a teremtett valóságok egyike. Kezdeté és vége van. Mind a kezdet, azaz a teremtés, mind a vég, a világ, az emberiség, a történelem végpontja, vagyis az újjáteremtett és örökké tartó új kozmosz Isten alkotása. Ebben a lineáris időtartamban jelenik meg az Örökkévaló kiválasztása által Isten népe, a zsidóság. A zsidóság küldetése, hogy az Istentől kapott törvényeket megtartva kiabrázolja a többi népnek az Egy Isten valóságát. Ez a küldetés nyomja rá bélyegét a zsidó kultúra idejére is, ugyanis ahhoz, hogy a feladat teljesíthető legyen, újra és újra át kell élni ennek jelentőségét. Mindennek következménye és záloga egyben a vallási élmény megőrzése a szakrális idő körkörös újra megélése, életben tartása által.

A zsidó történelem ennek megfelelően rendelkezik az idő szakrális ritmusával. A vallási képzetek más kultúrákban is meghatározzák az idő ritmusát, amelynek dinamikája és minősége a szakrális tartalmak függvénye. (Hubert–Mauss 2000, 40; Pócs 2002, 139) Így az időegységek nem pusztá mértékegységek, hanem egy „ritmus egységei”, amelyek váltakozása „periodikusan

visszavisz” az idő mögött álló szakrális tartalmak valódi jelentéseihez. (Hubert–Mauss 2000, 50–51) A zsidó kultúrában az idő szakrális minőségét a történelem céljának, földi létrehozásának (Isten országa földi létrehozásának) való megfelelés vagy meg nem felelés határozza meg: az Isten és Izrael közti szövetség örök, de a zsidók újra és újra fellázadnak ez ellen, ami miatt vállalniuk kell e szakrális minőség elértéktelenítésének következményeit. A szövetség azonban továbbra sem bomlik fel, és a csapások súlya alatt a zsidóság is felismeri ennek valóságát. Az Isten és népe közötti kapcsolat dialektikus időstruktúrájának ritmusa visszarendeződik a szövetségekötés tórai időpontjának harmonikus minőségéhez, hogy ezután újra és újra induljon ez a sajátos hullámmás a történelmi idők végéig. Ez a zsidóság számára a történelem „tulajdonképpeni érverése”, az a „láthatatlan történelem”, amely az idő megtapasztalásában és értékelésében is elválasztja a zsidóságot a többi nép kultúrájától. (Yerushalmi 2000, 39–40) Ám ahogy említettem, mindennek egyetemes tétje van, ugyanis a zsidó kultúra szakrális küldetése az egész emberiség megváltásának elnyerése. A zsidó kultúra rituális élete résztvevőinek vállára ez a súly nehezől.

Mint említettem, a szakrális idő ciklikus átélhetőségével, az egy időben lakozás képességével együtt létezik a judaizmusban az idő megélésén keresztül az Istennel való szakrális szövetség morális minősége. A szövetség tétje az Örökkévalótól kapott törvények betartása által a zsidóság és ezen keresztül az emberiség életének fenntartása és előkészítése az örök életre. Az Istennel való szövetségnek örökké kell tartania. A „kőbe ágyazott emlékezetet” ezért kell a zsidó kultúrának élővé tennie újra és újra a generációk változásai során. A tórai, szakrális idő eseményeinek az „emlékezés csatornáin kell elérniük azokat, akik nem voltak ott azon a napon. [...] tehát igen kevés köze van [ennek] a múltra irányuló kíváncsisághoz. Izrael arra szólíttatik fel, hogy papi ország és szent nép legyen”. (Yerushalmi 2000, 28–29)

A zsidó kultúra egyszerre folyamatos és körkörös időstruktúráján belül így válik átélhetővé az a sajátos időritmus, amelyet „a beszédhez hasonlítva így lehet kifejezni: hangsúlyos–hangsúlytalan–hangsúlyos; vagy az érveréshez: gyenge–erős–gyenge”. (Boman 1998, 114) Ennek periódusait az Örökkévaló és a zsidóság kommunikációja, egymással való kapcsolata határozza meg.

A teremtett időben megvalósuló theophania okán minden eseményben „benne van” az Úr is: történelem nincsen az Isten nélkül. „Az, hogy az egyik esemény követi a másikat, vagy hogy egy időszak átváltozik egy másikká, csak Isteni döntésként lehet érteni. [...] Ebben a rendszerben nincs hely üres terek és közbeeső évek számára a fontos események között. Az események minőségét és sorrendjét a történelem Ura szabja meg”. (Nolan 1996, 115)

Az Örökkévaló és a zsidóság „közös történetének” aktuális tartalmait azonban a zsidók befolyásolják cselekedeteik által. A

zsidó közösség tagjai személyesen alakítják ezt a „párbeszédet”, s ez kihat az egész közösség, illetve az egyes személyek sorsára is. A közösség bűneiben eljuthat arra a pontra, amely által megszakítja az Örökkévalóval való kommunikációt. (A nép túlnyomó többsége elfordul vallásától, feleslegessé válik számára a tradíció normarendszere stb.) Ekkor és ezért sújtja őt az Úr büntetéssel, amely fájdalmas áldozat után a zsidó közösség tagjai megtérést gyakorolhatnak, s újra megtisztulhatnak: a Gondviselés megbocsát nekik.¹

„És kipótolom nektek az esztendőket, amelyeket tönkre tett a szöcske, a cserebogár, a hernyó és a sáska, az én nagy seregem, amelyet reátok küldöttem.” (Jóel 2,25) Erre a bibliai idézetre utalva egyik adatközlőm a következőket mondta nekem a zsidó újév hetében:

Ha megtérsz, megbánod a bűneidet, azaz tsuvát² csinálsz újévkor, akkor az Örökkévaló minden elvesztegetett időt visszaad. Effektív azt az időt adja vissza, amennyit elvesztegettél. Ugyanez érvényes az egész zsidóságra, olvasd csak el, hogy mit írnak erről a próféták. A tudatlanság ideje azonban nem számolódik ebbe bele, mert életed csak a megtéréssel kezdődik meg, amikor Ábrahám szövetségét, a zsidó vallást komolyan veszed, életformádul választod.

A megtisztulás lehetősége az ember függvénye, a Tórában előírt rítusok és törvények etikai alapelveinek újra betartásával, azaz a megtéréssel. A Tórában több helyen találkozunk ezzel a jelenséggel. Az Örökkévaló szólítja fel Izrael népét arra, hogy ne térjen le az Örökkévaló útjairól; máskülönben „én is ezt teszem veletek és rendelek rátok rettenetést”. (3Móz 26,16) A Gondviselés azonban megbocsát a bűnös népeknek: „El fogtok veszni a népek között és fölemeszt benneteket ellenségeitek országa. Akik pedig megmaradnak közületek, elsínylenek bűnükben ellenségeitek országában, meg őseik bűneiben is, mint a magukéban, elsínylenek. De bevallják bűnüket és őseik bűnét és hűtlenségüket ellenem és hogy daccal ellenem jártak, meg én is daccal jártam ellenük és hoztam őket ellenségeik országába; bizony akkor megalázkodik körülmetéletlen szívük és akkor leróják bűnüket. És én megemlékezem szövetségemről Jákóbbal meg szövetségemről”

1 Isten dicsősége is függ Izrael újjáéledésétől, ezért Isten életre kelti a „bűnös népet” (még akkor is, ha nem érdemelnek meg az újjáéledést), mert elsősorban saját dicsősége, „Nevének Szentsége” követeli azt meg (vö. Ez 36,21–23). A megváltás viszont csak Isten szeretete, irgalmassága által történhet meg, hiszen – a zsidó tradíció szerint – Isten szeretete erősebb az igazságosságnál (vö. Hós 2,21–22, a próféta ezen sorai a mindennapi rituális életben is szerepet kapnak a kézre való imaszíj felvételekor).

2 A zsidó vallástól eltért, majd visszatérő embert „*baál tsuvának*”, „visszatérőnek” nevezik, mivel a „tsuvá” szó gyöke „visszatérést” jelent. A valláshoz, a rituális életbe a zsidó ember mindig visszatérhet, még ha tudatosan is fordult vele szembe korábban. Más kontextusban a „tsuvá” szót sokszor „bűnbánatnak”, „megtérésnek” is fordítják. (Donin 1998, 284–286)

gemről Izsákkal, meg szövetségemről Ábrahámmal s az országról is megemlékezem” – nyilatkoztatta ki az Örökkévaló Izrael egész közösségének. (3Móz 26, 38-42)

A prófétikus irodalom egyik központi eleme is a megtérésre való buzdítás és ezáltal a történő újjászületés reményének vigasza (vö. Mik 7,2; Jer 5,1; Ézs 48,8; Jer 17,1; 13,23; Ez 24,6; Ám 4,11; – a bűnökről és Ézs 40,1; 49,13; Jer 31,13–16 – a vigasztalásról Léon-Dufour 1986: 1116). „Nem csoda, hogy a próféták is ugyanazt látják, mintha az egyiptomi kivonuláskor élnének. Hiszen már az egész Szentírás idejében is az ősök cselekedetei ismétlődtek meg, akárcsak ma” – magyarázta meg számomra ennek kapcsán egyik beszélgetőtársam.

A sále südesz³ alkalmával a közösség egy tagja a zsidók negyvenéves vándorlásáról tartott előadásában az akkori események egyik legfontosabb tanulságának a következőket tartotta:

Az Egyiptomból való kivonulás szinte másról sem szól, mint hogy a zsidók látják a csodákat, a szemük előtt történnek mindezek, mégis újra és újra elkövetik azokat. Aztán meg is lesznek büntetve ezért, megbocsátást nyernek, újra részesülnek a csodákból és mégis újra elkövetik őket. Ez van ma is, a saját életünkben is; hiába látjuk a csodákat, hiába szúrja ki a szemünket, sajnos mindig a végletekig kell eljutnunk, hogy felfogjuk ezeket, amikor már tényleg kiszúrja a szemünket.

Az elhangzott mondatok utáni közösségi reflexiókban az egyik résztvevő így egészítette ki az elmondottakat:

Én megmondom neked őszintén, én nem lettem volna Mózes helyében, pont ezekért, amit elmondtál; emlékezz csak az aranyborjú esetére, hogy pont, amikor Mózes a Tízparancsolat kőtábláit hozza le a zsidóknak a hegyről, akkor ezek ott mulatnak egy báloány előtt.

Az aranyborjúról szóló történet (2Móz 32) „megszólal” a rituális életben is. Böjtnapokon a közösség bűnei megbocsátását kéri, hiszen a böjtnapok okai (megtörtént tragikus események) is a nép bűneinek következményei. A rituális idő ciklikusan visszatérő pillanatai által átélhetővé válik a böjtnapon Izrael nemzedékeinek találkozása, így az egyes eseményekre való emlékezés helyett a közös bűnök egyszerre megvalósuló vezeklése történik meg. Az egyes imádkozó közösségek a zsidó történelem összes bűnét élék át és jelenítik meg a rítuson. A böjti nap felolvasott tórai szakasza, a *Ki thissza* elmondja a résztvevőknek az aranyborjú imádása után bekövetkezett történéseket; a nép ahelyett, hogy visszavárná Mózeset, az aranyborjúnak hódol. A felolvasás alatt azonban nemcsak hallgatva élheti át újra a közösség a tórai események idejét, hanem bizonyos részeknél beleszól a felolva-

3 A harmadik szombati étkezés a délutáni ima után és a hávdalá előtt. A közös étkezés során a közösség dalokat énekel és tanításokat hallgat a rabbítól vagy más előadótól. (Lau 1994, 203)

sásba (egyes részeket a közösség mond az előimádkozó helyett), így eljátszva lesz résztvevője a mitikus történetnek.⁴ (Vö. Boglár 1970) Az ősök ideje és az utódok ideje így válik tapasztalhatóan, átélhetően, valóságosan közössé.

„Ne tégy rosszat népeddel” – mondja az említett rítusban a közösség a szakasz megadott helyén. Az előimádkozó ezt megismétli, majd újra a közösség mondja: „Bocsásd meg nekünk bűneinket, mint ahogy ezt megígérted nekünk” – ezekben a részekben az aranyborjú imádásáról van szó, majd Mózes emlékezteti Istent szövetségére. „Emlékezzél meg a szövetségre, amit kötöttél.” Isten erre válaszolva megparancsolja Mózesnek, hogy készítse el a kőtáblát, és arra írja rá a parancsolatokat. (Mózes csak miután a kőtáblákkal visszaérkezik, értesül a bálványimádásról, amely miatt Isten nem akarta a biznyság tábláit rábízni; haragjában össze is töri őket. A nép bűnös részét halállal bünteti, majd látva megbánásukat, könyörög Istenhez, aki újból Izraelnek adja a Tízparancsolat tábláit, a szövetség újra megerősítésének jelképét.)

A bűn forrása a *jécer hárá*, a rossz ösztön. (Jólesz 1985, 86) Eszerint az ember ösztönösen a rossz felé hajlik. „Az ember gondolata rossz kora ifjúságától.” (1Móz 8,21)

Ennek tükrében egyik beszélgetőtársam ekképp magyarázta az idő szakrális periódusainak kiinduló okát:

Minden emberben megvan a jécer hárá; amikor közösen követik el a bűnöket, akkor ez a személyes gonosz ösztön kollektív jécer hárává válik. Az ilyen, nyilvánossá váló bűnök vezettek a vízözönhöz csakúgy, mint annyi megismétlődő tragédiához a zsidó történelemben; a legutóbbi ilyen vízözön a holokauszt volt...

Az elemzett időritmus lényeges pontja, hogy a mindenkori zsidóság és annak minden egyes tagja számára meg van adva a választás lehetősége a szövetség megtartása és ezen keresztül az áldás, vagy a szövetség elvetése, az átok között. A választás lehetőségét Mózes foglalja össze és adja tovább a zsidóság összes nemzedéke számára a Tóra egyik záró fejezetében: „Nem egyedül veletek kötöm ezt a szövetséget és ezt az esküt, hanem azzal, aki itt van, velünk állva ma az Örökkévaló, a mi Istenünk színe előtt, és azzal, aki nincs itt ma velünk.” (5Móz 29,13.14) „A rejtett dolgok az Örökkévaló, a mi Istenünké, de a nyilvánvalók a mieink és gyermekeinké mindörökké, hogy megtegyük e tannak mind az igéit. (5Móz 29,28) „És majd megmondják: mivelhogy elhagyták az Örökkévalónak, őseik Istenének szövetségét... Mentek és szolgáltak más isteneket és leborultak előttük. [...] És

4 A böjti szakasz minden böjtkor (kivéve jom kippurkor) ugyanaz, abban az esetben is, ha a tóraolvasás hétfői vagy csütörtöki napjára esik és egyébként a heti szidrából kéne felolvasni (a szombatra ez nem érvényes, mivel a szombat öröme nem engedi meg a böjtölést). Az olvasás nem folyamatos, bizonyos részek kimaradnak belőle.

föllobbant az Örökkévaló haragja [...], hogy reáhozza mind az átkot, mely írva van e könyvben.” (5Móz 29,24–26)

A prófécia megjövendöli Izrael számára, hogy az áldás mellett az átkot is „választani” fogja a közösség; s szenvedni fog ezért, de megtérése folytán újra visszatér az áldás idejéhez és a szakrális idő újabb periódusa veszi kezdetét ezáltal: „És léseen midőn reád jönnek mind e dolgok, az áldás meg az átok, melyeket eléd tettem, és szívedre veszed mind a népek között, ahova eltaszított téged az Örökkévaló, a te Istened és megtérsz az Örökkévalóhoz... te és gyermekeid egész szíveddel és egész lelkeddel: akkor visszahozza az Örökkévaló, a te Istened foglyaidat és irgalmaz neked... jót tesz majd veled és jobban megsokasít, mint őseidet... midőn majd hallgatsz az Örökkévaló, a te Istened szavára, megőrizve parancsolatait és törvényeit, ami megvan írva a tan e könyvében, midőn megtérsz az Örökkévalóhoz, a te Istenedhez egész szíveddel és egész lelkeddel.” (5Móz 30)

Az, hogy az adott jelenben élő zsidóság az átok és az áldás egymást követő ritmusának melyik pontján van, illetve hogy az adott periódus ideje merre mozdulhat el, az élő közösség tagjainak személyes cselekedeteitől is függ. „Mert ezen parancsolat, melyet neked ma parancsolok, nem elérhetetlen neked és nem távol eső. Nem az égben van, hogy mondanád: ki száll föl számunkra az égbe, hogy elhozza nekünk és hirdesse azt nekünk, s megtegyük. Se nem a tengeren túl van, hogy mondanád: ki megy át számunkra a tengeren túlra, hogy elhozza nekünk, és hirdesse azt nekünk, s megtegyük. Hanem közel van hozzád az ige nagyon, szádban és szívedben, hogy megtegyed.” (5Móz 30,11–14) Ezért a vallásos előírásokat betartó zsidó ember számára alapvetően fontos a személyes életvitelére, múltbéli és jelenbéli cselekedeteire irányuló önreflexió (az áldás és átok állapotainak és okainak értelmezése), valamint az egész zsidóság irányában megfogalmazódó vélemény és esetleges változtatni akarás, hiszen a közösség sorsa múlik az erkölcsi és rituális parancsolatok egyéni megtartásán és a folyamatos önvizsgálaton.

Ezeket a gyönyörű sorokat olvasva mindig az jut eszembe a Tóráról – mondta minderről egyik interjúalanyom –, hogy megíródott valamikor, de mintha állandóan szólna, állandóan figyelmeztetne, hogy azok a dolgok, amik megtörténtek, megtörténnek ma is. Ha akár a hatnapos háborút⁵ nézed, akár Izrael mai történetét, tulajdonképpen állandóan visszacseng, hogy semmi más felé nem irányítja a Biblia a figyelmedet, mint hogy el kéne kezdeni imádkozva visszamenni. Az egész arról szól, hogy ha Izrael egyszer vállalt valamit, a Szinaj-hegynél (megkérdezte Isten tőlük, hogy vállaljátok-e küldetéseteket, amire azt mondták, igen), attól kezdve ez a dolog elindult a maga útján. Akkor föl lett téve már az a kérdés, hogy ha hisztek és a parancsolatokat betartjátok, akkor ez áldás lesz nektek és Isten állandóan jelen lesz veletek. Viszont ha nem, akkor

5 Az 1967. június 5-én kezdődő izraeli–arab háború.

indul el az átok, abban az esetben, ha Izrael ettől eltér. A történelem eléggé keményen bizonyította, hogy ezek az eltérések mit produkáltak: amikor Izrael önállósította, függetlenítette magát azzal, hogy Isten valahol van, de általában nem igazán van jelentősége ennek világunkban. Ha ma olvasod a Bibliát, akármelyik prófétai könyvet veszed elő, ott folyamatosan az az érzésed rebben meg, hogy mondani kéne őket, oda kéne tenni minden egyes zsidónak az orra elé, hogy olvasd már el! Itt kezdődik az, hogy már megéltük ezeket az eseményeket, amikor Isten többször szólt. Érdekes, hogy én például nagyon sokszor láttam és nagyon sokszor olvastam. Tehát nem lehet azt mondani, hogy az akkor szólt, mára pedig nem. A zsidó hitéletnek a megújítása, megújulása, ami a fordulópont lehetne, arról szól, hogy a prófétai üzeneteket mára áttéve azt kell mondani: Térj meg Izrael!⁶ Isten nélkül nem megy. Az az érzésed, hogy ki kell menni az utcára és mondanod kell, vagy el kell menni egy gyülekezetbe, a zsidók közé, azt kell mondanod, hogy gyerekek, olvassátok már el! Hallgassátok már meg, hogy miket olvasnak! Oda kéne figyelni arra, hogy az üzenet mára szól. Kétségbeesve figyelem ezt a hit nélküli zsidóságot. A zsidóság pedig Isten nélkül nem létezik. Nem lehet a kettőt szétválasztani. Egy zsidó úgy tagadja Istent, hogy tudja, hogy van. Ez egy örületes dolog, mert bármely más embertől elfogadom azt, hogy ő ateistának vallja magát, de egy zsidó nem tud nem hinni Istenben, mert a génjeiben hordja. Na most, Isten szól neki, hogy vagyok. Ráadásul a zsidóságnak egy olyan feladata van, amit szeretnek elhessegetni, hogy elkezdjen imádkozni, és az imádságnak el kell jutnia az égbe. Van az a gyönyörű monda, hogy egy öreg rabbi be akart lépni a templomba és nem tudott belépni. Üres volt a templom, mindenki kint ült-állt és várták; mondták, hogy menjen be elsőnek. Nem tudott belépni, mert az imák lent voltak. Es akkor egy kisgyerek megfogta az öreg kezét: gyere, rabbi bácsi, odavezetlek a helyedre. Kérdezte, hogy tudsz-e imádkozni. És akkor elmondta a Smá-t a gyerek, és akkor az imák elindultak felfelé az Örökkévalóhoz, a hit nélkül mondott imák. Ahogy az emberek belépnek egy templomba, egymással beszélgetnek, újságot olvasnak az istentisztelet alatt, pedig a templomba lépés másodpercétől, amikor már belép, el kell mondania egy imát. Ha feltételezi Isten jelenlétét, hogy ő valakihez imádkozik, akkor hogy lehet közben beszélgetni? A zsidóságnak észhez kéne térnie és vissza kéne térnie... Az imában mi hordozunk valamit, valakinek. A hit nélkül mondott ima teljesen fölösleges. Hit nélkül nem megy, az egész formalitássá válik. A keresztény tanításokban a legfőbb vádpont a zsidókkal szemben, hogy nem teljesítették azt, amire Isten őket elhívta. Ezért élt Jézus – és ők a lelki Izrael, a hívő keresztények, akik csinálják azt, amit a zsidóság nem csinál. Amikor én ezt hallottam a keresztény templomban, kétségbeestem, ott bennem, abban a templomban belülről megszólalt, hogy ez nem lehet igaz. Nem lehet igaz az az állításuk, hogy a zsidók nem teszik azt, amit az Isten kér tőlük. Tíz körömmel védtem a zsidóságot magamban belül, hogy nem lehet igaz, hogy ez így van. Magamba kellett nézmem: valahol elrontottam, nem tudok tovább menni, nekem haza kellett mennem. És

mióta én megérkeztem a zsidóságba, azóta állok valamivel szemben, és bennem van az, amit mondtak, és amit én mondtam, hogy ne. Tudom, hogy Isten valamiért küld. Mondani kell! Bennem belülről kiált valami!

Másik beszélgetőtársam szerint:

Mindannyian és mindig bűnöket követünk el. Bűnhődünk is emiatt rendszeren. Az isteni igazságosság az, ami az embereket és az egész földet mozgatja, különben anarchia lenne. De ez a bűnhődés a remény is egyben, ahhoz, hogy tiszta lappal tudjunk indulni. A zsidóknak több áldozatot kell hozni, hogy teljesítsék a Törvényt, mert ők harcolnak az első sorban. Az első sorból hal meg a legtöbb ember, de ők kapják a legnagyobb jutalmat is.

Két utolsó interjúrészletem arra is rámutat, hogy a zsinagógákban mindennap imádkozók küldetése, a rituális közösség tagjainak szakrális-erkölcsi feladata a tórai igazságok, törvények betartása és továbbadása a zsidó kultúra „külső köreibe” tartozók számára is.

E küldetés azonban egyetemes érvénnyel bír, hiszen a zsidóság morális kötelezettsége az egyetemes emberiség felé is megfogalmazódik. A zsidó szakrális idődimenzió megélésével tehát a személyes sors összekapcsolódik a teremtett világ és a Teremtő szellem és akarat közös kozmoszában, ahogyan az a tórai ősök idejében is történt.

A következőkben arra látunk példákat, hogyan hordozzák a fent említett jelentéstartalmak lélektani súlyát és jelentőségét a Bethlen téri minján⁷ tagjai.

A „szent mag”

„És ha még megmarad benne egy tizedrés és az is újra pusztulásra lesz, mégis mint a tölgyfa és a nyárfa, melynek megdőlte után is megmarad törzse, így az ő törzse is szentség magvának megmarad” (Ézs 6,13) – idézte nekem egy beszélgetőtársam, majd felolvasott egy, az adott bibliai részlethez kapcsolódó írásmagyarázatból: „Mint mikor egy fa ágait levágják, a törzs megtartja életerejét, melyből új hajtások nőnek, így van Izraelnek is törzse, a vallásos igaz embereknek egy maradványa, mely a zsidóság fájának elpusztíthatatlan része.” (Hertz 1984, II, 512) Majd így értelmezte számomra az elhangzottakat: „A hívő, gyakorló zsidók lesznek magvai a jövőendő, szent népnek; az újra megtért Izraelnek, ezért kell nekünk ide járnunk és így élnünk.”

Ennek szellemében a Bethlen téri minján tagjainak feladata a Törvény megtartása, a kulturális tudás őrzése és továbbadása,

⁷ A szó jelentése „számot”, „létszámot” jelent. A közösen imádkozó, legalább tíz zsidó férfiból álló gyülekezet elnevezése. A Bethlen téren ez tizennyolc főt jelent.

hiszen csak ehhez a forráshoz térhetnek vissza a „külső körök” tagjai. „Amíg nem tér meg Izrael, addig nekünk kell tartani a frontot. Ez az egyetlen esély a fennmaradásra és a Messiás eljövételére, a megváltásra. Ezért haltak meg őseink” – mondta nekem ennek a belső körnek egyik tagja.

A jeruzsálemi Szentély pusztulása után, a talmudi kortól, a judaizmustól elválaszthatatlan a fent említett magatartásminta. Más és más kognitív tartalmak, érzelmek („vallásos zsidó vagyok”, „őseimhez tartozom az imáim által”, „valakinek ezt is meg kell tennie; ez az én feladatomban”) – magyarázták a zsinagógában) alakítják ki az egyes emberekben a rituális életben való mindennapos részvétel igényét. Egyik interjúalanyom szavaival:

Ha nem emberi szemmel nézem, akkor egyértelmű, hogy a zsidóság nem tűnhet el, hiszen meg van írva, fennmarad mindig, amíg fel nem épül a Bész ha Mikdos,⁸ ehhez az kell, hogy minden zsidó visszatérjen. A minjánra is azért van szükség, mert lesz hova visszatérni. Mindig meglesz ez a mag és élni fog. Ha kihalnak az öregek, akkor is mi leszünk, mármint középkorúak, ez egy ilyen hullám.

Ennek megfelelően mi a minján szerepe? Mi az a kulturális tartalom, amit őriz, amihez a többi zsidónak majd „vissza kell térnie”? Beszélgetőtársaim a következőket mondták erről:

Az a jelentősége, hogy az ősi törvények szerint kell egy zsidónak élni, évezredekken keresztül csak ez tartotta fenn a zsidóságot, ha ebből egy picit is kihagyunk, hogy ez meg ez idejétmúlt, múlt századi, vagy azt mondjuk, hogy „a törvények, a micvák elavultak, és ne tartsuk be”, akkor az egész zsidóságnak vége. És bár csak kisebbségben vagyunk, az ősi törvények fáklyáját akkor is magasra kell emelnünk, a micváknak a fényét és a Tórának a fényét, méghozzá a saját példánkon, a saját életünkön keresztül kell ezt mutatni.

Ma még kevesen vagyunk, de ha csak egy hónapban még egy gyerek kapcsolódik hozzánk, ha csak minden két hónapban még egy fiatal lesz vallásos, ha csak egy gyerek fogja azt mondani, hogy én mától csak kóser húst eszem, mától kezdve a shítá⁹ és a sábbát törvényei szerint élek, akkor már volt célunk itt a földön, van magyarázatunk arra, hogy miért maradtunk itt és láthatjuk el a feladatunkat: átadni, hogy mi a zsidó út és mi a zsidó törvények szentsége.

8 A Bét ha Mikdás (a Szentély héber neve – szefárd átírásban) felépülése a messiási kor eljövetelekor fog bekövetkezni.

9 A shítá a rituális vágás parancsának héber elnevezése, amely a *kásrut*, a rituális étkezés törvényeinek, a „kóserságnak” alapja. (Jólesz 1985, 206) Interjúalanyomban ebben az összefüggésben a kóserság és a szombat törvényeinek betartását tartja annak az alapnak, amely a vallásos zsidó élet útjára vezet. Izraeli terepmunkámon, amit Jeruzsálem ortodox negyedében végeztem, az általam kutatott ortodox rabbik is a judaizmusnak ezt a két előírását nevezték meg, amelyeket a zsidó embernek először kell betartania ahhoz, hogy ezáltal – ahogyan mondták – a „Tórának megfelelő”, „valódi zsidó” életet éljen.

Hogyha a fiatalok vagy mások, akik lejönnek ide, csak egy betűt tanulnak, ha csak egy szót hallanak egyiküinktől, akkor azt már közülünk tanítónak kell mondani, mert a zsidókat, bárhol legyenek is, nem lehet elvonatkoztatni a zsinagógától, ezért van jelentősége annak a néhány gyülekezetnek, ahol vallásos zsidók vannak, ott van a zsidóság jövője.

A zsidó reneszánsz csak a vallással együtt lehetne meg, erre van is esély, de ehhez a templomig, a közösségig kell jutni, ez a mi feladatunk.

Ez a mag be is tud hozni embereket, de vannak olyanok is, akik hirtelen fellángolnak, eljönnek, s aztán ki is esnek, aki nem kötődik ide vagy nem ragad meg itt, abban nincs meg valamilyen szinten a zsidóság; az nem marad itt.

A „szent mag” nem terjeszti a „hitet” a külvilág felé; tagjai úgy gondolják, hogy a zsidó élet megélésével, a rituális törvények betartásával olyan „zsidó szellemiséget” alakítanak ki és közvetítenek, amely megragadhatja és „behozhatja” a zsinagógába a zsidóság többi részét.

Ez viszont – mint az utolsó interjúrészletben láttuk – nem jelent minden esetben befogadást: a minján tagjai „megszűrik” a kívülről jövőket, annak megfelelően, hogy azok idővel milyen mértékben rendelik alá életformájukat a rituális előírások betartásának. Ennek lényegét egyik megkérdezetttem így foglalta tömören össze:

Zsidónak kell lenni, nem magyarnak, mert különben eltűnik a zsidóság innen.

Interjúalanyom itt nem az identitás kérdését és az ennek megfelelő választás kritériumát „írta elő”, ehelyett a „zsidónak lenni” kijelentést rituális értelemben használta. Míg a „magyarokat” vagy más nem zsidókat nem kötik a zsidó vallás parancsolatai, addig zsidónak – a „szent mag” szerint – csak azt lehet tekinteni, aki a kultúra által előírt normarendszerek szerint él. Így – szerintük – egy zsidó származású ember sem tekinthető „kóser” zsidónak, ha az nem felel meg a fent leírtaknak.

„A zsidó vallás szigorúan rabbinikus formájának sajátága az, hogy az élet legprofánabb megnyilvánulását is bevonja a vallás körébe. A Sulchán Áruh még olyan dolgokat is szabályoz, mint pl. az öltözködés, a cipő felhúzása stb. Ennek azonban nem az a következménye, hogy a vallás profanizálódik, hanem éppen ellenkezőleg: minden cselekedet, a legjelentéktelenebb is, vallásos súlyt nyer... szentté válik: egész napi munkánk nem más, mint egyetlen reggeltől estig tartó istenszolgálat.” (Hahn 1995, 13)

A zsidó kultúra istenfogalmának legfontosabb aspektusa, hogy Isten Szent; a zsidóságnak ezért – az Isten által adott parancsolatok okán – szent népnek (*kódosim*) kell lennie. (Golinkin 1998, 58) A szentségre vonatkozó kifejezés a Tóra egyik

hetiszakaszának (3Móz 19–20) is elnevezése; ez a szakasz tartalmazza a zsidó vallás szentségről szóló törvényeit. (Újvári 1929, 459)

A Tóra egyéb helyein is találkozunk a szentség parancsolatával: „[...] papok királysága és szent nép lesztek.” (2Móz 19,6) „Mert én vagyok az Örökkévaló, a ti Istenetek, szenteljétek tehát meg magatokat, hogy szentek legyetek, mert szent vagyok Én...” (3Móz 11,44; lásd még 3Móz 19,2)

A sémi *qodes* szó jelentése „szent dolog”, „szentség”, amely az „elvágni, elkülöníteni” igék tövéből származik, így jelentése a profántól való elkülönülés gondolatát sugallja. (Leon-Dufour 1972, 1184–1187)

A „megszentelés” kulturális jelentése tehát a vallásos zsidó emberek számára egyben elválasztást is jelent: a „tisztá”, a szent megvalósítását az életben a „tisztátalansággal”, a profánnal, a „nem-szenttel” szemben – a kulturális gyakorlat „elválasztásai” által. A rituális életben ezt a tartalmat mélyíti el a minján tagjai számára a szombat kimenetelét jelentő hávdálá (a „különbségtétel”) rítusa is. A hétköznapi elválasztása a szombattól egy áldás kíséretében történik meg, amit a rítust végző fennhangon mond a közösség többi tagjának: „Áldott vagy Te, Örökkévaló Istenünk... aki elkülöníti a szentet a mindennapitól, a világgóságot a sötétségtől, Izraelt a népektől, a hetedik napot a hat munkanaptól! Áldott vagy Te Örökkévaló, aki elkülöníti a szentet a mindennapitól!” (Krausz–Oberlander 1996, 322–323)

Egy másik, a rituális életből hozott példa rávilágíthat számunkra a zsidóság mint – a fentieknek megfelelően – „szent nép” kulturális tartalmára is. A jom kippuri (engesztelés napi) esti ima főimádságának negyedik áldásában a következőket mondják a belső kör tagjai: „Minket választottál az összes nép közül... hogy rendelkezéseid által szentté tégy és szolgálatodba állíts minket, [...] nagy és szent Nevedről neveztl el bennünket.”

A zsidó nép kiválasztottságának, a szent néppé válás parancsolatának, a leírtak szerint, kettős célja van, egyrészt a parancsolatok teljesítése, másrészt a monoteizmus terjesztése a népek (héberül *gojim*) között. Ez nem előjog, inkább megterhelés és kötelezettség. (Krausz–Oberlander 1998, 52) Ennek a parancsnak az alkalmazása pedig a halachának, a rituális zsidó normarendszernek alárendelt életmód, életvitel által valósul meg. „A halacha a zsidó életforma biztosításának és fenntartásának zsidó módja. Ha semmibe vesszük vagy megtagadjuk a halachát, lassan az életforma is eltűnik... persze nem egyik pillanatról a másikra, de egy-két generáción belül megtörténhet. Ez az asszimiláció néven nevezett folyamat. Azzal kezdődik, hogy a zsidók ledobálják a halacha vélt bilincseit, és a judaizmus eltűnésével fejeződik be.” (Donin 1998, 39–40)

Visszatérve az egyik előbbi interjúrészletre, beszélgetőtársam a „zsidónak kell lenni, nem magyarnak” mondatát úgy értette, hogy a halacha által kell élnie minden zsidónak, a szentség tó-

rai parancsolatának megfelelően. Ahogyan ezt más adatközlőim mondták:

A látszat ellenére zsidó az, aki tényleg megőrzi a Tánáchot,¹⁰ hogy meg is tartja azt, ami le van benne írva, úgy, ahogy azt megkapta. Ez a zsidóság egyetlen értelme. Képes hűséges lenni a kinyilatkoztatáshoz, és se nem tesz hozzá, se el nem vesz belőle.

Azt nevezem zsidó életnek, amikor az emberi szem nem a másik emberre néz, hanem felfelé.

A „szent mag” ezen a látásmódon keresztül „értékeli” és fogadja be hosszabb távon a kívülről jövőket. Azonban a halacha maradéktalan alkalmazása, s így az „asszimiláció” jeleinek teljes „kiküszöbölése” a minján tagjainál sem megy végbe úgy, ahogy a fent leírtak körvonalazzák számunkra. Ugyanakkor ezzel a normarendszerrel kommunikálva, a zsidó idő szakrális ritmusában élve, és annak jelentőségét átérezve alakítják ki életstratégiáikat egyéni és közösségi életükben egyaránt a Bethlen téri minján tagjai is.

Megkapó rítusnak lehetünk szemtanúi kora ősszel a zsidó újév, a ros hasáná délutánján, amikor a többi vallásgyakorló zsidóhoz hasonlóan a Bethlen téri minján tagjai is elvégzik a táslich szertartását, elmennek a Duna partjára, és kenyérmorzskákat szórnak a vízbe, azt kérve Istentől, hogy amiképp a folyó elviszi a morzskákat, úgy vegye el az Úr az ember bűneit.

Ez a rítus is az idő szakrális ritmusában zajlik, újfent biztosítja az újrakezdés, az áldásban való részesedés lehetőségét az idők végének eljöveteleig, megteremtve és fenntartva ezzel azt a harmóniát, amely a zsidó kultúrában minden tragikus történelmi esemény ellenére megmarad Isten és az Ő népe között.

Irodalom

- Biblia*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1994.
Biblia, Teljes kétnyelvű (héber–magyar). Budapest, IMIT–Makkabi, 1997.
 Boman, Thorleif: *A héber és a görög gondolkodásmód egybevetése*. Budapest, Kálvin Kiadó, 1998.
 Donin, Hayim Halévi: *Zsidónak lenni*. Budapest, Göncöl, 1997.
 Ganzfried, Rabbi Slamo: *Kiccur Sulchan Aruch. A Sulchan Aruch kivonata*. Budapest, MIOK, 1988.
 Golinkin, Noah: *Én Kelohénu*. New York, Shengold Publishers, 1998.
 Hahn István: *Naptári rendszerek és időszámítás*. Budapest, Gondolat, 1983.
 Hahn István: *Zsidó ünnepek és népszokások*. Budapest, Makkabi, 1995.
 Hahn István: *A zsidó nép története*. Budapest, Makkabi, 1996.
 Hertz, Dr. J. H. (szerk.): *Mózes öt könyve és a haftárák*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.

10 A teljes zsidó Szentírás héber neve.

- Hubert, Henri – Mauss, Marcel: Rövid tanulmány az idő képzetéről a vallásban és a mágiában, in Fejős Zoltán (szerk.): *Idő és antropológia*. Budapest, Osiris, 2000, 35–69.
- Jólesz Károly: *Zsidó hitéleti kislexikon*. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1985.
- Jólesz Károly: *Kincsestár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1996.
- Krausz Naftali–Oberlander Baruch (szerk.): *Sámson fohásza. Engesztelő nap imarendje*. Budapest, Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, 1998.
- Lau, Rabbí Israel Méir: *A zsidó élet törvényei*. Jerusalemben, Machon Massoret Yeshivat Chaje Moshe, 1994.
- Léon-Dufour, Xavier (szerk.): *Biblikus teológiai szótár*. Budapest, Szent István Társulat, 1972.
- Nolan, Albert: *A kereszténység előtti Jézus*. Budapest, Balassi Kiadó, 1996.
- Papp Richárd: *Van-e zsidó reneszánsz?* Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2004.
- Pócs Éva: Ünnepek, rítusok és időszemlélet a parasztság hagyományos kultúrájában, in Árva Judit – Gyarmati János (szerk.): *Közelítések az időhöz*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2002, 134–152.
- Yerushalmi, Yosef Hayim: *Záchor. Zsidó történelem és zsidó emlékezet*. Budapest, Osiris – ORZSE, 2000.